

ÖLÜM VE YAS RİTÜELLERİ: DİN, MODERNİZM VE BATI MEDENİYETLERİ EKSENİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Death and Mourning Rituals: An Evaluation on the Axis of Religion, Modernism and Western Civilizations

Nurullah YELBOĞA*

ÖZ

Geçmişte hayatın bir parçası olarak kabul edilen ölüm; modern hayatın baskın hale gelmesiyle görmezden gelinmiş, “yokmuş gibi” davranılmış ve hayatın içinden koparılıp atılmaya çalışılmıştır. Modern dönemde sergilenen bu tutumlar ise yasın gizli yaşanmasına, cenaze törenlerinin önemini yitirmesine ve mezarlıkların yerleşim alanlarının dışına (yeterince uzak) kurulmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla başlangıçta topluma ait olan ölüm fenomeni ve yas ritüelleri, zamanla aile ve yakın çevreye ait ve küçük bir grup tarafından üstlenilen bir olguya dönüşmüştür. Yas tutma biçimleri üzerinde etkili olan inanç sistemleri boyutuyla bakıldığında Hristiyan geleneğinde yas ve matem uygun görülmediği ve dolayısıyla aşırılığa giden yas uygulamalarının yasaklandığı görülmektedir. Yahudi geleneğinde ise yas ve matem, ölüm olayının önemli bir boyutunu temsil etmekte ve yas adetlerine bağlılık gösterilmektedir. Ancak günümüzde hem Batı Hristiyan hem de Yahudi toplumlarında düzenlenen törenler, merasimler ve yas adetleri eski görkemini ve önemini kaybetmiştir. İslam anlayışı perspektifiyle duruma bakıldığında ise yas adetlerinin, İslamiyet öncesinde kutsal görev olarak kabul edildiği ancak uzun süreli ve taşkınlık derecesinde tutulan yas adetlerinin İslamiyet ile birlikte yasaklandığı görülmektedir. Sonuç olarak, ritüel ve yas tutmada aşırılık uygun görülmemiş, inançsal ve kültürel öğelerin biçtiği sınırlar ölçüsünde ölüm ve yas ritüelleri varlığını sürdürmüştür. Ölüm etrafında şekillenen törenlere ve yas adetlerine ise asıl darbeyi modernizm vurmuştur.

Anahtar Sözcükler: ölüm, din, modernizm, yas, yas ritüelleri.

ABSTRACT

Death was considered a part of life in the past; With the dominance of modern life, it has been ignored, treated as if it did not exist, and attempts have been made to remove it from life. These attitudes exhibited in the modern period have caused mourning to be experienced in secret, funeral ceremonies to lose their importance, and cemeteries to be established outside (far enough) from residential areas.

* Dr. Öğr. Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi, Artvin/Türkiye. E-posta: nurullah_yel06@hotmail.com. ORCID: 0000-0001-8281-7070.

Therefore, the phenomenon of death and mourning rituals, which initially belonged to the society, over time turned into a phenomenon that belonged to the family and close circle and was undertaken by a small group. When looked at from the perspective of belief systems that influence mourning styles, it can be seen that mourning and bereavement are not considered appropriate in the Christian tradition, and therefore extreme mourning actions are prohibited. In the Jewish tradition, mourning and rituals represent an important dimension of the death event and adherence to mourning customs is shown. However, today, the ceremonies and mourning customs held in both Western Christian and Jewish societies have lost their former glory and importance. Looking at the situation from the perspective of Islamic understanding, it is seen that mourning rituals were accepted as sacred duties before Islam, but prolonged and excessive mourning rituals were prohibited with Islam. As a result, excesses in rituals and mourning were not considered appropriate, and death and mourning rituals continued to exist within the limits set by religious and cultural elements. Modernism dealt the real blow to the ceremonies and mourning customs shaped around death.

Keywords: death, religion, modernism, grief, mourning rituals.

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca ölüm serüvenine bakıldığında, Taş devrinde, ağaç kavuklarından dışarıya çıkmış insan, mağaralarda hayvanlar âleminde kestirilemeyen bir yaşam ve ölüm; Pastoral Çağ'da ilk çiftçilik ve köylü/yerleşik yaşam, hayatta kalma süresini arttırma, salgın hastalıklarla baş ederek yaşamaya devam etme, aşamalı ölüm; Şehir çağında burjuvalaşan orta sınıfın ölüm ve ölmeye ilişkin yükselen korkusu ve buna karşılık ölüm canavarını ehlileştirme mücadelesinin verildiğini görmek mümkündür (Kellehear, 2012). Başlangıçta, ortak ve topluluğa ait olan ölüm süreci ve deneyimi artık bireye ait olan bir duruma evrilmiştir. Birçok konuda olduğu gibi ölüm olayında da insanlar söz konusu ölüm olayını tek başına yüklenmek durumunda kalmıştır. Huzurevlerinde, hastane odalarında bu süreci yaşayan bireyler belki de son sözlerini doktorlara veyahut profesyonel bakıcılara söylemektedir. Kaldı ki sonrasına ilişkin uygulamalarda da ölüm konvoylarının ve büyük törenlerin yerini, aile içinde ve küçük bir toplulukça yerine getirilen uygulamalara bırakmıştır. Hatta bu imkâna bile sahip olamayıp İngiltere'de olduğu gibi şirketlerle anlaşılıp öldükten sonra gerekli işlemlerin yapılması için ödeme yapılan özel veya kamu kurumlarının olduğu bir değişim yaşanmaktadır. Oysa Kellehear (2012: 377) insanın refakat, teşhis, ayin/tören gibi yardımların tarih boyunca insanlık görevi ve toplumsal bir değer olarak yapıldığını vurgulamaktadır.

İnsan bedeni, ölüye gösterilen saygı ve sevginin gereği olarak çok eski dönemlerden beri gömülmektedir. Cenazeyi gömme yaygın bir şekilde görülmekle birlikte farklı uygulamaların da olduğu bilinmektedir. Örneğin gömme âdetinde dahi bedeni gömme ve cenazeyi yakarak gömme gibi iki farklı yöntem uygulanmıştır. Ölü gömme âdeti Paleolitik döneme kadar dayandırılmaktadır. Hatta neolitik dönemlerde ölülerin evlerin altında açılan mezarlıklarda saklandığı ve törenler eşliğinde gömüldükleri ifade edilmektedir. Daha sonraki dönemlerde nüfusun artışıyla beraber mezarlıklar yerleşim yeri dışına taşınmaya başlanmıştır (Özman, 2016: 3-4). Ölülerin gömülmesi ve cenaze törenleri gibi pratikler, insanlık tarihindeki adetlerin icadı ve dilin kullanımından daha eski tarihlere dayandırılmaktadır. Söz konusu cenaze törenleri sadece gömme eyleminden ibaret olmamış ve ölüyü yakma, sergileme, doğaya terk etme gibi adetleri de içermiştir (Dastur, 2019: 35). Bu eylemlerin farklılıklarından ziyade ortak yönlerine bakıldığında ise neredeyse tamamının bir inanç sistemi etrafında şekillendiği görülmektedir. Günümüzde 4200'e yakın farklı inanç sistemi bulunmaktadır. Söz konusu inançlar insanların günlük yaşamlarının ve deneyimlerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu anlamda insan yaşamının önemli olaylarından biri olan ölüm ve sonrası için de inanç sistemleri insanlara rehberlik etmekte ve yaşam pratiklerini belirlemektedir (Rutty, 2016).

Farklı toplumların ölüme ilişkin farklı tutumları ve inançları, onların farklılaşan ölüm pratiklerini ve ritüellerini de beraberinde getirmiştir. Örneğin, Mısırlılar mumyaladıkları ölüleri evde saklamaktaydı. Persler ölü bedenini daha uzun süre korumak için cenazenin her tarafını balmumuyla sarmaktaydı. Magilerde ölü bedeni yırtıcı hayvanlara parçalatıldıktan sonra gömülmekteydi. Hyrkania halkı ölülerinin bedenlerini parçalamaları için köpek yetiştirip beslemekteydi (Cicero, 2019: 109; Ökten, 2016: 126). Din, geçici ve fani olana karşı sonsuz olan; görülmeyen düzen ile bu düzene ilişkin gözlemlerin gerçekliğine ilişkin inançtır. Bu anlamda dinlerin çoğu metafizik, epistemoloji ve etik gibi felsefenin dallarıyla da ilgilenmişlerdir. Haliyle ölüm, ölüm sonrası yaşam, sevilen insanlarla tekrar bir araya gelip gelinemeyeceğine ilişkin kaygıları yatıştırmak, dinlerin sorumlulukları içerisinde değerlendirilmiştir. Dolayısıyla inanç sistemleri genel itibariyle toplumsal örgütlenmeleri, kanunları ve politikaları yönlendirici olmuştur. Rehberlik edici misyona sahip bu sistemler, ritüel ve öğretiler aracılığıyla insanların hem yaşam yolculuğunu hem de yaşam sonrası bilinmeyeni bilinir kılma ve perdenin ardındaki görünmeyeni anlaşılır kılma çabası içinde olmuşlardır. Zaten insanlar da bu dinsel anlatılara zihinsel ve duygusal açıdan gereksi-

nim duymaktadır. Öbür dünyanın haritalandırılması, yaşamdan sonraki hayatın nasıl olacağı ve bunun garanti edilmesi gibi hususlar inanç sistemlerini tarih boyunca sınırlanan formel sistemler haline getirmiştir (Spellman, 2017: 129-130).

Bu çalışma; ölüm, inanç ve yas ritüellerinin detaylı bir kavrayışını sağlamak için öncelikle geçmişten günümüze ölüm olayı etrafında şekillenen inanış ve pratikleri irdelemiş, ilkel toplumlardan günümüz modern toplumlarına değin ölüm karşısında sergilenen tutumlara ve ölüm süreci sonrasında yapılan işlemlere odaklanmıştır. Ardından yas adetleri ve cenaze törenlerinin tarihsel süreç içerisindeki seyrine ışık tutmak için modernizm ve inanç sistemleri perspektifiyle Doğu (İslam) -Batı (Hristiyanlık ve Yahudilik) eksenli bir değerlendirme yapılmıştır. Bu bağlamda inanç sistemlerinin ölüm ve yas ritüellerine yansıyan yönleri de vurgulanmaya çalışılmıştır.

Eski Dönemlerde Ölüm, Defin ve İnanışlar

İlkel topluluklarda her ne kadar yaşlılık, hastalık ve kaza sonucu ölümler yaşanmışsa da (Kellehear, 2012) bunun dışında kalan, insan eliyle bilinçli bir şekilde gerçekleştirilen ölümler de olmaktadır. Örneğin bazı avcı-toplayıcı topluluklarda tanrı-kralların öldürülmesi söz konusuydu. Bu inanışa göre amaç zayıflayan tanrı-kralların ruhları da zayıfladığı ve ölümden sonra ruhları sonraki tanrı-kralların bedenlerinde yaşayacağından, gelecek tanrının güçlü olması için ölenin de güçlüyken ölmesi gerekmektedir. Böylece kötü bir dünya yerine güçlü bir tanrı-kral ve güvenli bir dünya yaşamı mümkün olabilecekti. Güney Amerika'daki Çirigoanolar arasında da kişiler en yakın akrabaları tarafından baltayla omurgası kırılarak öldürülmekteydi. Eski Paraguay'da düzenlenen festivallerden sonra insanlar yakınlarını canlı canlı gömerek; Hindistan ve Asya'nın bazı topluluklarında ise yaşanan akrabalarını sevecenlikle, farklı yollarla öldürerek yaşamlarına son vermekteydi (Frazer, 2004: 240-243; Frazer, 2005: 13-21). Geçmişten günümüze ölüm fenomenine bakıldığında; başlangıçta topluluk meselesi, yerleşik hayatta aile ve topluluğa ait ölüm döşeceği (iyi ölüm: aile ve iş çevresi bu süreci birlikte yaşıyor) biçimi; kentsel yaşamda daha fazla profesyonel, daha az topluluk ve küçük aile üyesinin dâhil olduğu bir süreç (kötü-mahrem ölüm); Kozmopolit Çağ'da daha şahsi bir ölüm süreci (ölüm sürecinde sadece ölmekte olan kişi her şeyin farkında ve yapayalnız) olarak yaşandığı görülmektedir (Kellehear, 2012: 369-370).

Taş devrinden beri kişisel ölme bilinci söz konusuydu. Bu sayede kişi ölmeyen önce bir şeyler yapma, düşünme ve hissetme fırsatına sahipti. Yine o

tarihlerde ölen kişinin mirası geride kalanlara ayinlerde ve ölüm yolculuğunda kullanılmak üzere bırakılmaktaydı. Ölümün toplumsal yaratımı sadece biyolojik ölümle değil ve fakat ölümden sonra da uzun süre devam eden yolculuk niteliğindedir. Böylece, kültürel ve tarihi miras içerisinde şekillenen karakteristikler, kendinden sonra gelen diğer topluluk ve toplumlar için de ölüm olayında “neyi, nasıl, ne zaman?” yapılacağı hususunda bir temel oluşturmaktaydı (Kellehear, 2012: 51-54).

İnsanların öldükten sonraki gömülme işlemleri ihtiva ettiği anlam itibarıyla zengin bir bilgi haznesine sahiptir. Sevilen birinin onuruyla gömülmesi için duyulan kaygı çok eskilere dayanan ve eski inançlarda da var olan bir durumdur. Eskilere dayanan definlerde kullanılmasının muhtemel olduğuna inanılan eşyalarla birlikte gömülmesi öbür dünya için düşünülenler hakkında geniş bir bilgi sunar (Spellman, 2017: 37). Kellehear’a göre (2012) Taş Devri’nde kişisel eşyaların -ölenle birlikte mezara gömülen ve ayinlerde kullanılan- ölüm yolculuğunda kullanılması hem geride kalanlar için ayin mirası hem de onlar için söz konusu süreçte destek olabilecek nesnelere sahiptir.

Ölüm yolculuğu bazı eski topluluklarda biyolojik ölüm gerçekleştikten bir müddet sonra da devam edebilmektedir. Diğer bir deyişle sosyal, psikolojik ve inançsal bazı eylemlerle ölüm adetleri uzun bir süreye yayılabilmektedir. Örneğin; Avustralya Aborjin ırklarından Aruntalarda eskiden 12 ile 18 ay süresince ruhların gömülenin mezarına yakın yerlerde dolaştığına inanılmaktaydı. Bu nedenle bu süre zarfında silahlı kadın ve erkekler hayalet avına çıkar, dans eder ve bağırırmaktaydılar (Frazer, 2005). Fiji’de ölen kişiyle birlikte mezara silah da gömülür ve cinlerle karşılaştığında silah yardımıyla Fiji cennetine ulaşmayı hedeflerdi (Kellehear, 2012: 70). Taşların evlerden önce mezarlar için kullanıldığı bilgisi hatırdaki tutularak insanların yerleşik hayata geçmesinin ardından ölümlerinin naaşlarını kamış hasırlara sararak yatak ve ocaklarının altına defnettikleri bilinmektedir. Arkeologların tek bir evin altında 62 ayrı insana ait kalıntıları ortaya çıkarmaları konutların hem yaşayanlar hem de ölenler için kullanıldığını göstermektedir. Ölü ve yaşayanların bu kadar yakın ve iç içe olmalarının gerekçesi ise tarımsal faaliyetlerle yoğun geçen zamanın içinde ölenlere de dua etmeyi ihmal etmemektir (Spellman, 2017: 42). Ancak ölenler ile geride kalanlar arasındaki bu yakın fiziksel temas her zaman ve her coğrafyada geçerli olmamıştır. Örneğin Roma öncesi (MÖ. 500 civarında) Danimarka bölgesinde 300 mezarlıkta yapılan arkeolojik çalışmalarda çürüyen cesetlerin sağlık riskleri sebebiyle günümüz uygulamalarına yakın bir biçimde gömüldüklerine ilişkin bilgilere ulaşılmıştır. Yakılan ölümlerin küllerinin yerleşim yerlerinden yeteri kadar uzak

mesafedeki mezarlıklara gömüldüğüne ilişkin farklı çalışmalar bulunmaktadır (Spellman, 2017: 42-43).

Bazı eski toplumlarda ölenin ruhunun geri gelmesi ihtimaliyle geride kalan akrabaları arasında ikircikli vedalaşmalar söz konusu olmaktadır. Giden kişi sevilen, saygı duyulan kişi olsa da ölenin veya ruhunun geri gelmesini engelleyici eylemler (örneğin, ölenin mezarının etrafına daire çizerek sınır koymak gibi) gerçekleştirilebilmektedir. Sevilen kişiye son vedada sevgi ve nefret bir arada olabilmektedir. Çünkü ruhlar yeterince memnun edilmezse, törenler saygın ve ikna edici değilse gidenlerin ruhlarının geride kalanları rahatsız edeceğine inanılmaktadır. Bu sebeple bazı yas törenlerinde şiddet içeren veya abartılan eylemler görülebilmektedir. Ölenlerin rüyalarda görülmesi, günlük yaşamda kötü şans veya hastalıklara sebebiyet vermesi gibi inanışlara karşılık bu etkileri sınırlayacak eğlence, şenlik ve törenlere gereksinim duyulmaktadır (Kellehear, 2012: 72-73). Bu bağlamda geride kalanların ölenler ve onların ruhlarıyla anlaşma yaptığı, günlük yaşamda rahat olmak adına hayatta kalanların sevdiklerini öbür dünyaya geçiş yolculuğunda -süresi ve şekli farklılık göstermektedir- memnun etmeye çalıştıkları görülmektedir. Hatta bazı eski toplumlarda ölenlerin eksik eşyalarla gömülmesi sebebiyle ölenler veya ruhlarının geri gelip eşyalarını alacağına inanılmaktadır.

Antik Sahra Altı Afrika kültüründe ise insan ile diğer bütün canlıların yaşamı birbirine bağlıydı. Dolayısıyla diğer canlılarla iyi ve sağlıklı bir ilişki kurulduysa ölüm de iyi bir beklenti içerisinde gerçekleşmekteydi. Bu nedenle Sahra Altı Afrika’ında ölüm yolculuğunu kolaylaştırdığına inanılan ayinler itinalı bir şekilde yapılmaktaydı. Zira festival ve dini ayinler aracılığıyla atalar ve ruhlarla bağlantı kurulduğuna inanılmaktaydı (Spellman, 2017: 59). Antik Yunan’da ruhun ölümsüzlüğüne ve ölüm sonrası ne ödül ne de cezanın varlığına inanılmaktaydı. Her şey değişim sürecine dâhil olmakta ve insan da yaşlanarak bu dönüşümü yaşamaktaydı. Örneğin ilk Yunan filozoflarından Pythagoras ölüm gerçekleştiğinde ruhun başka bir canlıda devam ettiğine inanılmaktaydı. Birkaç canlıda bu şekilde yaşamaya devam eden ruh daha sonra başka bir insan olarak reenkarnasyona uğruyor ve dünyanın soyut ruhuna dönüşüyordu. Bu anlamda fiziksel bedende tıne bağlı ruh geçici bir süreliğine burayı mesken edinmiş olmaktadır (Spellman, 2017: 78-79). Platon’a göre de ruh “kutsal, ölümsüz, anlaşılabilir, değişmez ve bozulmaz” bir niteliktedir. İnsanlar yaşadıkları süre zarfında nasıl bir karaktere sahiplerse bir kez daha o kişiye dönüşene dek farklı canlılarda ruh yaşamış olacaktır. Örneğin açgözlü olanlar eşek olarak; zalimler ise kurt veya şahin olarak re-

enkarne olacaklardır. Bu yaklaşımda Platon, bedeni ruh için ıslahevi olarak görmektedir (Spellman, 2017: 80-82).

Birçok konuda olduğu gibi ölümlerle ilgili farklı toplumlarda ve coğrafyalarda çeşitli tabular bulunmaktadır. Bu tabuların bir kısmı kutsal, bir kısmı kirlenmiş olmayı içerir ki bu da bir ikircikli durumu temsil eder. Kirlenmiş olmanın en büyük belirtisi ise ölü veyahut suçlulara dokunmuş olmaktır. Ölümlere dokunup kirlenmemiş olanlar sadece dini ayinleri gerçekleştirmek için hazırlanmış olanlardır. Örneğin Malgaşlar hakkında ölü ve ölümleri diğer kesimlerden ayıran katı yasaklar vardı. Ölüye bakma, onun adını söyleme, ona dokunma gibi eylemler yasaktı. Malgaş dilinde tabu yerine kullanılan *fady* sözcüğü yasak, mahrem, uğursuz anlamına gelmektedir (Eliade, 2020: 41-42). Bu tabuya göre ölümler o kadar tehlikelidir ki onlarla ilgili herhangi bir işlemi sadece din görevlileri yerine getirebilir.

Yukarıda açıklanan ölümle ilgili rit ve ritüellerin farklı inanç ve kültürlerin etkisiyle çok farklılık gösterdiği dikkati çekmektedir. İnsanların doğa olaylarını kontrol etmek, ölümlerine o süreç ve sonrasında çeşitli âdet ve inanışlarla eşlik etmek insanlık tarihindeki yaygın uygulamalardır.

Modernizm ve Ölüm

Modernlik 17. yüzyılda Avrupa’da başlayan ve sonrasında tüm dünyaya yayılan ve dünyayı etkileyen toplumsal yaşam biçimidir (Giddens, 2020: 9). Modern yaşamın içinde ölüm olgusunun sahip olduğu konuma bakıldığında, ölümün modern yaşamın ötekisi olarak nitelendirildiği görülmektedir. Öyle ki, ölüm döşeğindeki kişiye söylenecek sözün bulunamaması, o andaki iletişimsizlik ve sessizlik modern yaşamın getirisiidir. Ölüm anında yaşanan bu iletişimsizlik, modern dünyada ölüm imgesinin silinmesinin bedelidir. Zira modern yaşam, ölümü önemsenmeyen atıl bir duruma getirmiş ve ölüm modern yaşamda yapısöküme uğramıştır. Bu yapısöküm, ölümü ortadan kaldırmamıştır fakat onun önemini yitirmesine sebebiyet vermiştir (Bauman, 2018: 181-182). Öyle ki modernite ölümü hastalıklar dizisine indirgemiş ve hastalıkla baş etmek ölümle baş etmeye dönüşmüştür. Böylece yapısöküm uğrayan ölüm, içi hoş olmayan fakat iyileştirilebilir hastalıkla dolu bir çuval gibi algılanmıştır (Bauman, 2018: 223). Bu sayede basite indirgenen ölümle savaşmak kolaylaşmış ve hatta ölüm kaygılandırıcı olmaktan uzaklaşmıştır.

Modernite hâkimiyet dürtüsüdür; umut ve hırs ile dolu olma durumudur. Modern yaşam 18. yüzyılda Avrupa’da egemen olan sınırsız özgüven ve hırsı temsil etmiştir. Ölüm o güne kadar “evcil”di ancak artık “vahşi” olana dö-

nüsmüştür. Dolayısıyla ölüm artık hiçbir zaman rahat rahat konuşulmayan/tartışılabilen bir biçime evrilmiştir. Toplumda artık açığa vurulması istenmeyen, huzursuzluğa sebebiyet veren ve insanlara -yas tutanlara, hastalara ve cenazedekilere- karşı duyarlı davranmayı gerektirmeyen bir olguya dönüşmüştür. Ölüme, salgın hastalık sebebiyle can çekişmesine rağmen dostları ve çevredekiler tarafından soyutlanan bir hastaya yaklaşıma benzer tepki gösterilir olmuştur. Geoffrey Gorer (1955), yasta olan birine çevredekilerin nasıl davranacağı hususunda ritüellerin yönlendirici olmadığını, üstelik yası yaşayanın kederini bir yana bırakıp o anda orada bulunanlarla birlikte coşkulu bir etkinliğe katılmalarının beklediğini ifade etmektedir (Bauman, 2018: 183-187).

Ölüm varlığını 19. yüzyılda ise her yerde çok açık bir şekilde hissettirmiştir; cenaze konvoyları, anma merasimleri, mezarlık ziyaretleri, yas giysileri... Günümüzdeyse yine bu durumun tam aksine insanın ve sevdiklerinin ölümlü oldukları unutulurcasına bir yaşam hâkim olmuştur. Ölüm kabul edilmekte (örneğin geride kalanlar için yaşam sigortaları yapılması) ancak en derinlerde ölümlü olunmadığı hissi yer almaktadır (Aries, 2020: 95). Şair Philip Larkin, 1983 yılında ölümün toplumdaki güncel durumunu izah ederken “İnsanoğlunun en takdire şayan yeteneği, ölümü görmezden gelişidir. Çünkü nihai yok oluş bir kez idrak edildiğinde, onu zihinden ancak gerçekleştirmesi daha yakın başka bir felaket kovabilir ki, o da olsa olsa geçici bir süreliğinedir.” (Spellman, 2017: 225) demektedir. Ölümü görmezden gelme ve olağan derecede hayatın içinden koparıp uzaklaştırma çabasının hâkim olduğu görülmektedir.

Modern hayatın gölgesinde kalan ölüm ritüellerinde, ölümlerin yaşam alanlarının dışında tutulmasına, mezarlıkların şehirlerin ücra köşelerine taşınmasına ve ölen ile yakınları arasındaki ziyaretleri sınırlamaya varan değişimler yaşanmıştır. Öyle ki cenaze törenleri düşüşe geçmiş ve ölümler yaşayanların dünyasından uzaklaştırılmıştır. Özellikle 18. yüzyılın sonlarında ölümler artık kilise bahçesine değil olabildiğince uzak mezarlıklarda gömülmeye başlanmıştır. Nitekim 1776 Kraliyet Fermanı, ölümlerin kilise bahçesine gömülmesini yasaklamıştır. Ayrıca mezarlıkların yüksek duvarlarla örülmesi mezarlıkların yanından geçen insanların duygusal rahatsızlıklarını önlemeye hizmet etmiştir. Bütün bu süreçler yeni bir ölüm imgesini oluşturmuştur: “ölüm gizli, çirkin ve pistir”. Dolayısıyla yas gizli yaşanmakta, cenaze törenleri görkemliliğini yitirmekte, mezarlıklar yaşam alanlarından uzaklaştırılmakta ve ölüm döşeginde olanlar son nefeslerini ev yerine hastanelerde vermektedir (Bauman, 2018: 187-189).

Mezarlıkların şehir içinde mi yoksa şehirden uzakta mı olması gerektiği hususunda farklı zamanlarda değişen talepler oluşmuştur. Fransa'da 18. yüzyılda "Mezarlıklı şehir olmaz." anlayışı 19. yüzyılın sonlarına doğru yerini "Mezarlıksız şehir olmaz." anlayışına bırakmıştır. Mezarlıkların şehir dışında kurulması, ölenlerin şehir kötülüklerinden ve sefaletinden kurtulmaları ve sakin doğanın içinde olmaları şeklinde yorumlanmıştır. Diğer taraftan şehirler de mezarlıklardan gelebilecek risklere karşı korunmuş olacaktır (Aries, 2020: 184).

Sevilen kişilerin kaybedilmek istenmemesi ve onlardan geriye kalanlar üzerinden ölüye saygı duyma gibi eğilimler mezarlıkların ziyaret edilebilecek halka açık veyahut mülkiyeti kendilerine ait yerler tahsis edilmeyi beraberinde getirmiştir. Hristiyanlığın ilk dönemlerinde mevcut olmayan bu uygulama ile mezarlıklar ziyaret edilecek ve anılar yenilenmiş olacaktır. Bu gün Fransa ve İtalya'da mezarlıkların ziyaret edilmesi hala çok önemlidir. Çiçeklerle süslenen mezarların etrafında anılar tazelenir ve iç dünyaya inilir. Bu eğilim 18. yüzyılın mezarlık projelerinin de zeminini hazırlamaktaydı. Bireyden topluma yayılan bu ziyaretler daha sonrasında mezarlıkların ailelerin rahatça ziyaret edebilecekleri parklar niteliğini taşıyan bir boyuta ulaşmasını tetiklemiştir. Hatta Londra'daki Saint Paul Katedrali örneğinde olduğu gibi mezarlıkların devlet tarafından korunan ve ünlü kişilerin mezarlıklarının müzeye çevrildiği yeni bir anlayış gelişmiştir (Aries, 2020: 72-73). Böylece Antik Çağ'da yaygın olan anıt ve lahit mezarların Orta Çağ'da kaybettikleri manevi ve fiziksel değer 18. yüzyılda tekrar kazanılmıştır. Bu durum ölü ve canlılar arasındaki ince bir çizgiyi de işaret etmektedir. Mezarlıklar toplumsal hayattan tamamen soyutlanmış, terk edilmiş midir yoksa şehirlerin merkezlerinde yer alan günlük hayatın bir parçası, bağların devam ettirildiği mekânlar mıdır? İnsanların mezarlıkları ziyaret etme eğiliminde olması daha çok ikinci boyutun gerçekliğe yakın olduğunu göstermektedir.

Kellehear (2012), günümüz modern çağını kozmopolit bir çağ olarak nitelendirmekte ve bu dönemde iyi yönetilemeyen bir ölümden söz etmektedir. Tarım toplumlarında insanların ölüme hazırlanma ve sonraki yüzyıllarda olduğu gibi ölüm acısını hafifletmeye yönelik profesyonel bakım uygulamalarının ortadan kaybolduğunu ifade etmektedir. Karşı konulan, utanç duyulan, damga vesilesi olan bir ölüm olgusunun belirdiği ve ölüm formunun bozulmuş bir kimliğe dönüştüğünü öne sürmektedir. Toplumsal ve ahlaki zorluklar karşısındaki ölüme ilişkin sergilenen tavırlar karşısında,

Yaşam yolcuları olan arkadaşlarımızdan oluşmuş güruhla daha düne kadar omuz omuza iken, birden kendimizi utanç verici bir bi-

çimde, bozulmuş kimlik formlarına sokmaktan nasıl kaçınabiliriz? Yeni ve bozuk benliklerimizden vazgeçmenin ya da onu eski haline döndürmenin yollarını düşünürken, kendimizi “normal diğere” dönüştürmeye olan bu yönelimi nasıl erteleyebilir ya da aşabiliriz, diyerek alışıldık olana/normal diğere olan özlemini ifade etmiştir (Kellehear, 2012: 19–20).

Postmodern toplumların toplumsallığında, toplumseverliğe gereksinim yoktur. Birlikteliği, bütünleşmeyi, iletişimi şart koşmaz (Bauman, 2018: 270). Kozmopolit yaşamda ölümler artık iyi yönetilememektedir. Zira ölüm hazırlıkları düzensiz ve yarım yamalak bir şekilde yapılmaktadır. Vedalaşmalar önemini yitirmiş, ziyaretlerin yerini mektuplar ve sembolik yadigar hediyeler almıştır (Kellehear, 2012: 298). Dini ve felsefi söylemler etkisini yitirmiş ve bilimsel söylemler insanın dünya yaşamıyla ilgili yegâne kaynak olmuştur. Doğum, ölüm, evlilik gibi yaşam olaylarında dini ve felsefi argümanlar hala bazı formlarda varlığını hissettirse de yetkinliklerini kaybetmişlerdir (Dastur, 2019: 41).

20. yüzyıldan itibaren ise ölümlerin gerçekleşme yeri özel alandan kamusal alana kaymıştır. Diğer bir deyişle aile ortamından ziyade hastanelerde ve bakım evlerinde ölüm gerçekleşir olmuştur. Bu değişimin açıkça fark edildiği kurumlar olarak kiliseler, artık doğum ve ölüm kayıtlarını hastanelere devretmiştir. Bu yetki ve görev devrinin bir sebebi de ölüm nedeninin artık hastanedeki profesyoneller tarafından açıklanıyor olmasıdır. Kiliselerin ellerinden çıkan bir diğer alan da mezarlıklardır. Artık belediyeler veya özel şirketler cenaze işlemlerini yürütmekte; naaşın sergilenmeye hazırlanması, dini ritüellerin yerine getirilmesi ve defin gibi işlemler ailelerin kontrolünden çıkmıştır (Spellman, 2017: 256; Walter, 2002: 10–15). Böylece ilgili kurumlar ve özel şirketler aileyi cenaze işlemlerinden kurtarmakta ve seküler, kar amaçlı profesyoneller sorumluluk üstlenmektedir (Spellman, 2017: 254).

Modern toplum inşasının başlangıcına kadar ölüm toplumsal bir olaydır ve ölmekte olan kişi üyesi olduğu topluluğun bir parçası olarak onların arasında ve onlarla iç içeyken ölüm gerçekleşmektedir. Ölüm o derece tahmin edilmekteydi ki kişi hazırlıklarını yapar, isteklerini iletir, eş-dostlarla vedalaşır ve artık ölüm beklenirdi. Modernite ölmekte olanı, aile çevresinden ve toplumdan kopararak hastane ve tıbbi tedavi altında onu yalnızlaştırmıştır (Durmuşoğlu ve Ataman, 2018: 130). Oysa 1960’lı yıllara kadar dahi insanların kendi evlerinde sessizce ve kabul edici bir tutumla sanki yeni bir eve taşınıyormuşçasına ölüme gittikleri aktarılmaktadır (Öztürk, 2016: 102).

Özellikle kapalı, daha basit ve az parçalanmış toplumlarda ölüm tamamen toplumsal bir olaydır ve bu durum 19. yüzyılın sonlarına kadar bu şekilde devam etmiştir (Aries, 2020). Modernite ve ölüm arasındaki “biri varken diğeri olmamalı” anlayışı ölümün toplum nezdindeki yüzünü değiştirmiştir. Modern yaşamın insan hayatının bir parçası haline gelmesiyle ölüm ve ölüm etrafında şekillenen ritüeller de en yalın halde ve çok kısa bir süre içinde sonlanabilecek bir biçime girmiştir. Ölümün çoğunlukla artık evlerde değil hastanelerde gerçekleşmesi gibi; ölü merasimleri, törenler ve diğer ritüeller de modern yaşamla birlikte önemini kaybetmiş ve aile ve toplum yerine özel kurumlara kısmen devredilmiş bir vaziyettedir. Dolayısıyla modern kent yaşamı ve Batı kültürü geleneksel yaşam biçimini, ölüm ve yas ritüellerini, sosyal ilişkileri ve kültürel-inançsal bazı uygulama/öğeleri değiştirerek yas tutma sürecini toplumsal alandan koparak dar bir alana, daha çok bireysel bir düzeye indirgemıştır.

Din ve Ölüm

İnsanların hangi kültür ve inanca sahip olduğu, birçok yönden yaşamalarını etkilediği gibi ölüm olayında da kültür ve inançlar çok merkezi bir konuma sahiptir. Ölüm şekillerinden, ritüellerine, ölüyü yakmaktan gömmeye, sorumluluğu topluma bırakmaktan tamamen aileye devretmeye değin formal-informel tüm uygulamalarda kültür ve inancın etkisi vardır ve dolayısıyla hangi toplumda ölüm ve ilgili ritüellerin gerçekleştiği önem taşımaktadır (Becvar, 2003: 13-19). Arkaik toplumlarda dahi ölüm tamamen bir yok oluş olarak görülmemiş ve ölenlerin dünyasıyla bir şekilde bağlantılar kurulmuştur. Bu bağlamda “öte dünya” düşüncesi kurulu dinlerin bir argümanı değil, daha eskiye dayanan çeşitli inanç sistemlerinde de yer almıştır. Eski Yunan inancındaki reenkarnasyon teorisi, Hristiyanlıktaki “hesap günü” ve “bedenin yeniden dirilişi” gibi düşünceler ölüm sonrasında, diğer bir deyişle öte dünyaya ait inanışları göstermektedir. Bu bağlamda inançsızlar arasında dahi ölüm nihai bir son değil herhangi bir şekilde varlığı sürdürmeye yöneliktir (Dastur, 2019: 36-37).

Modern dünyada ve özellikle de “Batı” tipi toplumlarda dinin toplumsal konumu birbirine çok yakındır. Aydınlanma sürecinden sonra gün yüzüne çıkan ve gün geçtikçe daha belirgin hale gelen “dünyevileşme” (secularisme) sonucunda dinin toplum üzerindeki etkisi zayıflamaya başlamıştır. Daha önceleri çoğunlukla birleştirici olan ve neredeyse tüm topluma hitap eden din, günümüzde daha çok bireysel alan veyahut bazı dini cemaatlerle görünür olan özel alana özgü bir hale gelmiştir. Böylece kısmen öznelleşen ve artık hakkında birçok görüş ve düşüncenin olduğu bir konuma oturtul-

muştur. Dolayısıyla önceleri hiç şüpheye yer vermeyecek nitelikte bir bilgi ve düzene sahip olan din, artık insanların fikir ayrılığına düşebilecekleri bir inanç sistemine dönüşmüştür. Yine de dini değerlerin birinci derecede belirleyici olduğu küçük de olsa bir kesim bulunmaktadır. Nihayetinde modernizm insanların kesin olarak inandıkları ve bağlı oldukları şeylere ve inançlara zarar vermiştir. Haliyle sıkı sıkıya bağlı olunan değerlerden şüphe duyulur olmuştur (Hökelekli, 2016: 72-73).

Berger'e göre (1999: 86) baskın seküler kültüre rağmen modern sekülerizm toerisi insanları taşıyamayacakları kadar ağır bir şüpheyle karşı karşıya bıraktığı için, sekülerleşmiş dine dönüşler başarısız olmuştur. Neticede dini kurumlar hala ayakta kalmış ve çeşitli adaptasyon stratejileri uygulamaya devam etmektedir. İslamiyet, Yahudilik, Hinduizm gibi dinlere mensup grupların ve cemaatlerin yükselişi bunun en önemli kanıtıdır. Dinler genel itibarıyla ayin ve mitolojiler esnasında topluluk ve toplumlar için güvenlik, kontrol, destek ve teknik bilgiler içermektedir (Kellehear, 2012: 103-105). Obayashi (1992), dünya dinleri üzerine yaptığı incelemesinde dinlerin doktrinsel öğretiler ve cenaze törenleri açısından merkezi konumda olduğunu belirtmektedir. Ona göre ölümün toplumsal yaşam biçimini belirlemesi ve davranışların şekillenmesi büyük ölçüde din sayesinde. Bununla birlikte büyük dünya dinlerinin tamamında kendilerine bağlı olan insanları ölüm yolculuğuna hazırlama amacı olduğu ifade edilmektedir (Kellehear, 2012: 105).

Hristiyan ve Yahudi Toplumlarında Cenaze Törenleri ve Yas

Hristiyan toplumlarında cenaze törenleri dört ayrı kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda ölüm olayının en dramatik kısmı olan matemler yer alır. Ölümün ardından yaşanan derin acılar farklı tepkilerle görünür olmuştur. Elbise parçalama, saç ve sakalları yolma, bayılma, vücutlarını çizme gibi eylemler ölüm ritüellerinin bir bütünleyicisi olmuştur. Kendinden geçercesine matemi yaşayan ölü yakınları kendilerine geldiklerinde ise ölen kişiye övgüler dizerler. İkinci kısım dinsel inancın baskın olduğu bir evredir. Günah bağışlama ayinleri düzenlenmekte, bu ayinlerde yatağın veya mezarın başında ayini yöneten rahip ve yardımcıları yer almaktadır. Bunlardan biri haçı tutar, biri ilahi kitabı, biri kutsanmış su kabını, diğerleri de buhurluk ve mumu taşır. Üçüncü kısım cenaze konvoyu ile ilgilidir. Günah bağışlama ayini yapılmış, matemi yaşayanlar sakinleşmiştir. Ölen kişinin yüzü açıkta bırakılır, bedeni ise çarşaf veya kefene sarılır. Tabutun üzerinde yatar vaziyette, sevenlerinin eşliğinde gömülecek yere götürülür. Bu süreçte konvoyun uyması gereken kurallar vardır: hangi yolun kullanılacağı, nerde durulacağı vb. gibi şeyler önceden bellidir. Son kısımda ise sakin ve gösterişsiz geçen gömme süreci

vardır. Burada bazen tekrardan günah bağışlama merasimi düzenlenebilmektedir (Aries, 2020: 101-102).

Matemin rengi olarak çoğunlukla giyilen siyah renkli elbiseler, Ortaçağ Fransa'sında özellikle devlet adamlarının cenaze törenlerinde ritüel haline gelmiştir. Derin üzüntünün yanında cenaze törenlerinin acıya biçim ve ritim verme yönleri bulunmaktadır. Ölen kişinin mertebesine göre matem gösterilme biçimi derinlik kazanmaktadır. Örneğin Fransa kraliçesi kocasının ölüm haberi kendisine verildiğinde bir yıl boyunca odadan çıkmamış ve yasını tutmuştur. O dönemde Fransa'da kocası ölen kadınlar için 6 haftalık dışarı çıkmama âdeti vardır. Bu süreçte giyilen siyah elbiselerle birlikte kullanılan tüm eşyaların (halı, yorgan, tepsi vb.) siyaha bürünmesine özen gösterilir (Huizinga, 1997: 78-79).

14. ve 15. yüzyıllarda konvoylarda ağıtçı kortejleri bulunmaktaydı. 16. ve 17. yüzyıllarda törenlere katılan yoksul, dilenci ve çocuklara mirasçılar siyah elbiseler dağıtır ve sonrasında bir miktar para ödemekteydi. Dostlara ve ziyaretçilere yemekler dağıtılmakta, aileler cenaze konvoyuna katılmamakta ve şayet vasiyetnamede herhangi bir kimsenin katılımı özellikle istenmişse bedel olarak bağıştta bulunmak durumundaydı. Ailenin yerine papazlar, profesyonel ağıtçılar, dindarlar ve sadaka toplamak için katılan yoksullar katılmaktaydı. Aile katılımının engellenmesinin nedeni ailelerin acılarını toplumdaki uzak yaşamalarını sağlamak ve sakinleşmelerine olanak vermektir. Diğer bir neden ise kaybedilenin çabuk unutulmasını engellemek ve aileyi dindar olmayan sosyal yaşamın eğlencesinden uzak tutmaktır. 19. yüzyıla kadar ailenin yaşamını evle sınırlamakta hiçbir esneklik görülmemiştir. "Birisinin öldüğü evlerdeki erkekler, kadınlar, çocuklar, hizmetkârlar ve hatta atlar ve arılar, yas tülleleriyle, perdelerle, siyah çarşafarla toplumun geri kalanından ayrılmaktaydı." Bu cümleden kayıp sonrası matem nasıl gösterildiği daha açık görülmektedir (Aries, 2020: 212-213).

19. yüzyılda bilimin gelişimi ve yaygınlaşması sekülerler tarafından organize dinlerin yok olacağı inancını yeşertmiştir. Yerleşik dinler ve tutucu cemaatler modern yaşam karşısında tehlikeye giren geleneklerine sıkı sıkıya bağlılıklarını sürdürmektedir. Söz konusu geleneklerin bir kısmını teşkil eden ölüm adetleri, ölenlerin kalabalık topluluklarca yollanması, yas tutan aile ve yakın dostlar için hala önemini korumaktadır. Ölüm olayının modern yaşamda toplumdaki uzaklaştırılması gerçeğiyle beraber özellikle ruhban sınıfının hayatın son aşamasında teselli ve ruhani destek sunmaya devam etmesi ölenlerin yakınları için önem arz etmektedir. Bununla birlikte ölenler için yapılan bazı dini törenler ve gömme işlemleri ailelerin bu süreçte yalnız

kalmasını engellemektedir. Bu törenler esnasında kutsal kitaplardan metinler okunması ve din adamlarının bu törenlerde hala vazifelerini yerine getiriyor olması artan sekülerlik karşısında bir direnç olduğunu göstermektedir. 20. yüzyılda kilisenin ölenler için düzenlediği ayinlere katılımı ciddi bir düşüş görülmüşse de hala tutucu kesimin geleneklerine bağlılıklarını sürdürdükleri görülmektedir (Spellman, 2017: 267).

19. yüzyılda cesedin sergilenmesi ve giydirilmesi adeti günümüzde de karşılaşılan bir ritüel olarak varlığını sürdürmektedir. Cenazenin sergilenmesi olayında ölenin bayramlığı, pazar ayinine giderken giydiği elbisesi, damatlık veya gelinliğinin giydirilmesine özen gösterilir. Cenazeyi hazırlama ve giydirme işlemi ölüm gerçekleştikten sonra ve ziyaretçiler gelmeden önce yapılır (Aries, 2004: 225-228). Batı'da ölenin aile ve arkadaşları ölüm olayından sonra ölüm işleriyle meşgul olmaktadır. Zira Batılı ölüm şekli ölen ve ölümlle ilgili birçok işlemi gerektirmekte ve dolayısıyla geride kalanlar çoğu zaman maddi harcamaları gerektiren karmaşık süreçler geçirmektedir. Cenaze evi arama/bulma, yakın çevreye haber verme ve cenaze hizmetlerini organize etme gibi birçok görev yerine getirilmektedir. Bunların yanı sıra sağlık sigortası harcamaları, vergiler ve ölen kişinin varsa vasiyetleri geride kalanları zor durumlarla karşı karşıya bırakmaktadır (Park & Halifax, 2021: 356).

Günümüzde çeşitli toplumlarda “cenaze sözleşmeleri” yapılarak kişinin bireysel tercihlerini de önceleyen bir biçimde cenaze törenleri organize edilmektedir. Bu yeni modelin geride kalanların sorumluluklarını da hafiflettiği ve böylece kişinin sadece matemini yaşamaya odaklanarak süreci iyi yönetmeyi sağladığı belirtilmektedir. Hatta bu sürecin daha kolay atlatılabilmesi için yas psikologlarının tutulduğu ve yasin en kısa sürede bitmesi için yoğun bir çaba gösterildiğine vurgu yapılmaktadır. Buradaki amaç, ekonomideki kâr-zarar gibi işlemekte ve en kısa sürede, en kısa yoldan yastan kurtulmaya; merhumun izlerini çabucak silmeye çalışmaktır. Hatta bu yüzden kamusal alandan uzaklaştırıcı bir yöntem olarak cesedi yakmanın yükselişte olduğu belirtilmektedir (Dastur, 2019: 40).

Hristiyanlıktaki yas/matem anlayışında *Yeni Ahit*'ten sonra değişimler görülmüştür. Hz. İsa'nın ölümü ve yeniden dirilişi hüznü sonlandırmıştır ve Hristiyanlar artık ümitsiz olmayacak ve yas tutmayacaktır. Bu sebeple kiliseler de aşırılığa işaret eden eylemleri yasaklamış, yas için ağıt yakıcıların kiralınmasına karşı çıkmıştır. Böylece ölüm ağlayış ve acıdan uzak bir olgu olmuştur (Harman, 2003). İnsanların birbirini teselli etmeleri gerektiği, ümitsiz olmamaları, kıyamet gününde Hz. İsa'nın yeryüzüne gelerek ölüleri

dirilteceği, Rab ile gökyüzünde buluşacağı ve orada ölüm, matem ve hüznün olmayacağı Kitab-ı Mukades'te geçmektedir (Öztürk, 2016: 77-78).

Yahudi geleneğinde de yası kolaylaştırıcı ve yasa rehberlik edici birtakım kurallar bulunmaktadır. Ölenin yakınları cenaze işleriyle meşgul olduklarından ibadetlerden sorumlu değildirler. Gömme işleminden sonra herkes taziye evine yumurta ve ekmekten oluşan yemeği yemek için gider. Yedi günlük yas boyunca yası tutanlar yere oturmak mecburiyetindedir. Yine bunların çalışması, yıkanması, saç kesmesi, yıkanmış elbise giymesi, selam alıp-vermesi yasaktır. Yas tutanlar hiçbir şeye karışmadıklarından komşular veya arkadaşları onlara yemek götürür. “Şiva” adı verilen bu yedi günlük yas sürecinden sonra “şeloşim” adı verilen ve otuz gün süren daha hafif ikinci bir yas evresi başlamaktadır. Bu süre bazı toplumlarda ise bir yıla kadar devam edebilmektedir. Tevrat'ı inkâr eden veya intihar ederek ölenin yakınları, bu kuralların dışındadır (Harman, 2003).

Yahudilerde tüm aile üyeleri birlikte bir hafta boyunca bir sandalyeye oturarak yaslarını yaşarlar. Aynalar örtülür, deri elbiseler giyilmez ve kadınlar bir ay boyunca makyaj yapmaz, erkekler de tıraş olmazlar. On bir ay sonra sembolik bir taşın kırılmasıyla yas sonlandırılır (Çolak ve Hocoğlu, 2021). Yahudilikte yaygın olarak görülen diğer bazı yas adetleri içerisinde elbise yırtma, çula sarılma, üzerine kül serpmek-kül üzerinde yatma, oruç tutma, saç-baş yolma ve dövünme yer almaktadır. *Kitab-ı Mukaddes*'te en çok geçen yas tepkisi ise elbise yırtmaktır (Öztürk, 2016: 77). Eski Mısır, Eski Yunan ve Mezopotamya gibi coğrafyalarda, Yahudilik ve Hristiyanlık inançlarında yas ve matem sürecinde üstüne çamur sürme, saçlarını kesme, vücut yaralama, elbise yırtma, siyah giyinme gibi ortak adetler görülmüştür (Denknbant Çobanoğlu, 2019: 186).

Batılı ölüm ve yas ritüellerinde inanç sistemleri hala belirleyiciliğini korumaktadır ancak modern yaşamda değişimler geçirdiği ve inanç sistemlerinin modernizm karşısında direnç gösterdiği görülmektedir. Geleneklerine bağlı ve dinin hâkim olduğu tutucu bir kesim (aile ve yakın dostlar) hala mevcut ve geleneklerin bir kısmını teşkil eden ölüm adetleri ve yas ritüellerine bağlılıklarını sürdürmektedir.

İslam Toplularında Cenaze Törenleri ve Yas

Ölüm Arapçada “mevt” olarak geçmektedir. Uyku ise “mevt-i asgar”, yani “küçük ölüm” olarak kullanılmaktadır. Çünkü uykudan sonra uyanmak ölümden sonra dirilmeye benzetilmektedir (El-Hakim, 2005: 435). İslam inancında sadece ebedi ve baki olan Allah'tır. Yaratılan her varlık fani ve

yokluğa mahkûmdur. Ölüm olayı takva sahibi insanlar için kurtuluştur. Bu insanlar için kavuşma ve buluşma vaktidir. Bunları düşünüp hareket eden “akıllı insan” ölümü her an aklında tutan kimsedir (İmam-ı Gazali, 2007: 5-6). İslamiyet inancına göre ölüm ile ilgili işlemlerin tamamından ölenin yakınları sorumludur. Nitekim Hz. Peygamber’in teçhiz-tekfin ve defin edilmesinde bizatihi ailesi sorumluluk almıştır. O güne değin yapılan uygulamalarda da ekseriyetle buna sadık kalınması gerektiği vurgulanmıştır (Gençel Efe, 2019: 18). Hâbil-Kâbil hadisesinde de kardeşini öldüren Kabil (ne yapacağını şaşırılmış bir vaziyette bocalarken) Allah ona, yeri eşeleyerek kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini gösteren bir karga gönderdi. Kardeş katili Kâbil: “Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim ben?” (Maide 5/31) dedi. Bu ayetle insanların nebatat ve hayvanların hareket tarzından teknik ve pratik örnekler çıkarabilmesi öğütlenmektedir. Dolayısıyla bu ayet, ölü gömme geleneğine referans olarak kabul edilmektedir.

İslam inancında cenazenin geciktirilmemesi tavsiye edilir. Mezarlıkların gösterişli değil mütevazı olması daha makuldür. Defin işlemi suresince, insanın topraktan geldiği ve yine toprağa döneceği hatırlatılmaktadır. Nitekim Bakara Suresi’nde geçen “Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a aitiz ve şüphesiz O’na döneceğiz” (Bakara, 2/156) mealde bu açıkça belirtilmektedir. Ölümden sonra da ölenin, sakinlik istediği ve kendisi hakkında iyi şeyler söylenmesini arzuladığı ifade edilir (Aykut, 2004: 208-209). İslam inancındaki ölüm ve defin gelenekleri Hz. Adem için yapılan defin ve uygulamalarla neredeyse aynıdır. “Bu işler Adem’den oğullarına geçecek bir sünnettir.” rivayetiyle aktarıldığı üzere, kefenleme, yıkama, defin, cenaze namazı gibi işler İslam dinince de kabul edilmektedir (Gençel Efe, 2019: 26-27).

İslam toplumlarında sadece yakını kaybedenler değil toplumun kendisi de bazı sorumluluklara sahiptir ve yaşlı bireyleri destekleme rolleri üstlenir. Genellikle uzun süreli kamusal yas ve yas ritüelleri olumlu karşılanmaz. Zira uzun süreli yas, yaşama dönmeyi engeller ve bu da istenilen bir durum değil, Allah’ın takdirini/emrini kabul etmeme şeklinde yorumlanır. Yas sürecinde İslam inancına göre sınırları zorlamak/aşmak sosyal kabul edilebilirliğe bir set niteliği taşımaktadır (Rubin & Yasien-Esmael, 2004: 155-156). Cahiliye döneminde kocası ölen kadınlar yasını kötü elbiseler giyerek bir yıl boyunca evden çıkmadan yaşamaktaydı. Ancak Hz. Peygamber bu âdetleri sakıncalı görmüş ve “Allah’a ve ahiret gününe iman eden kadının ölü için üç geceden fazla yas tutması helâl olmaz.” (URL-1) buyur-

muştur. Bu anlayışa göre yasın üç gün ile sınırlandırıldığı ve yas tepkilerinde aşırıya kaçmanın tasvip edilmediği bilinmektedir.

İslam geleneğinde yas Cahiliye dönemi âdeti olarak nitelendirilmiş ve yas tutmada aşırılığa gitme uygun görülmemiş hatta hadislerle yasaklanmıştır (Şentürk, 2015). İslam anlayışına göre manevi açıdan insanların, öncelikli olarak dini referansları iyileştirici bir kaynak olarak görmesi ve toplumun desteğiyle de olağan yaşamına dönmesi beklenmektedir. Bu bakımdan İslami gelenekler ölüm ve yas sürecinde referans niteliği taşımaktadır. Dini başa çıkmanın yas sürecine etkisini irdeleyen bir alan araştırmasının sonuçları da dini başa çıkma etkinliklerinin (dua etmek, Kuran okumak, yemek dağıtmak, cenaze işlemlerine eşlik etmek vb.) kullanılması fiziksel ve ruhsal sağlığı olumlu yönde etkileyerek yasın patolojik hale gelmesini engellediğini ortaya koymaktadır (Işık, 2013).

Ölümlle ilgili uygulamalar İslam dini süzgecinden geçirildikten sonra geleneksel olarak uygulanmıştır. İslam'ın ölümün anlamı, ölüm esnasında yapılması gereken iş ve işlemler, teçhiz, tekfin, defin, cenaze, yakın kişi ve akrabalara düşen sorumluluklar, ölümler adına hayır işleme ve kabir ziyaretleri gibi çok geniş kapsamlı teolojik düzenlemeleri bulunmaktadır (Erdiç, 2017: 154). İslamiyet öncesinde yas kutsal bir görev olarak kabul edilmiştir. Yas elbisesi giyme, başına toz-toprak sürme, elbisesini ters giyme/yırtma gibi yas adetleri çok yaygın olmaktadır. İslamiyet öncesi Araplarda yas süresi bazen bir yıla yakın sürmüştür. Ağıt yakma ve öleni övme gibi görevler için özellikle soylu ve zengin kişiler ağıtçı kadınlar kiralamaktaydı. Zira onlara yaraşır bir ağıt ve matem göstermek son derece önemlidir. Hatta bu ağıt yakmaların bazen hayattayken yapıldığı da olmuştur (Çağırıcı, 2003).

Yas merasimlerinin önemli bir parçası haline gelen ağıt yakma hem Doğu hem de Batı'da görülebilmektedir. İslam öncesi Araplarda da bu merasimlerin yaygınlığı bilinmektedir. Ücretli bir şekilde ağıt yakan kadınlar ağıt yakmayı meslek haline getirmişlerdi. Çığlık atan, mersiye söyleyen, saç-baş yolan, üstünü yırtan gruplara da ayrılan kadınlar katıldıkları merasimlerde insanları üzüntüye boğan hazin bir yas havası oluşturmaya çalışmışlardır (Uludağ, 1988). Ancak İslamiyet'e geçişle bu adetlerin terk edilmesi istenmiştir (Yıldırım, 2019: 443). Hatta o dönem Müslüman olmayı kabul eden kadınlardan ağıtçılık yapmayacaklarına dair sözler alındığı da belirtilmektedir (Cengiz, 2020: 73; Uludağ, 1988). Zira İslâm dininde taşkınlık derecesinde yas tutmak, feryat-figan etmek, uzun süre yas tutmak yasaklanmıştır (Baggerly & Abugideiri, 2010: 114; Baktır, 2000). Bununla birlikte feryat et-

menin ölenin acı çekmesine neden olduğuna da inanılmaktadır (Baggerly & Abugideiri, 2010: 114).

Bazı İslam toplumlarında ölüm, inananlar için bir sınavdır ve bu sınavda ölümü hayatın bir parçası ve Allah'ın emri, O'na dönüş olarak görmek gerektiği, bu nedenle de yası ve hüznü sakın ve metanetle geçirmek gerektiği belirtilmektedir. Ancak yine de bazı İslam toplumlarında (örneğin Pakistan) kadınlar arasında dövünme, feryat etme ve üzerine kül dökme gibi kültürel farklılıkların olduğu da görülmektedir (Baggerly & Abugideiri, 2010: 114). Aşırılık, taşkınlık derecesindeki yasin yasaklanması ve uygun görülmemesi dışında yas süresi ile ilgili sınırlamalar da mevcuttur. Örneğin Geertz (1960: 72), İslam toplumlarında yas sürecinin genellikle kırk gün sürdüğünü ifade etmektedir. Bu yasin ise yas yemeklerinin dağıtımıyla kaldırıldığını belirtmektedir. İslam inancında genel itibarıyla kabul edilen yas süresi üç gündür ve bu süre zarfında arkadaş, akraba ve yakınlar ölenin ailesini ziyaret ederek taziyelerini sunarlar (Baggerly & Abugideiri, 2010: 113).

Sonuç

İnsanlık tarihi kadar eski olan ölüm olgusu, geçmişten günümüze değin değişen birçok ritüel, adet ve geleneği içinde barındırmıştır. Dini inanışlar ve kültürel öğeler defin işlemlerinden ölüm sonrası yas adetlerine kadar birçok uygulamayı ve değişimi beraberinde getirmiştir. Bu uygulamaların en önemli ortak özelliği ise neredeyse hepsinin bir inanç sistemi etrafında şekillenmiş olmasıdır. Söz konusu inanç sistemleri ise ritüel ve öğretiler aracılığıyla insanların hem hayat yolculuklarında, hem yas süreçlerinde hem de ölüm sonrası hayat için rehberlik edici bir misyona sahip olmuştur. Dolayısıyla farklı toplumların ölüme ilişkin farklı tutumları ve inançları onların farklılaşan ölüm pratiklerini ve ritüellerini de beraberinde getirmiştir.

İlkel toplumlardan günümüze doğru ölüm fenomenine bakıldığında; başlangıçta topluluk meselesi olduğu, yerleşik hayatta aile ve topluluğa ait ölüm döşegi biçimine evrildiği, kentsel yaşamda daha fazla profesyonel, daha az topluluk ve küçük aile üyesinin dâhil olduğu bir süreç geçirdiği ve Kozmopolit Çağ'da daha bireysel bir ölüm süreci yaşandığı görülmektedir. Modern hayatın baskın olmasıyla birlikte ölümün hayatın dışına taşınma ve ölümü hayattan uzaklaştırma çabalarının yaygınlaştığı görülmektedir. Diğer bir deyişle ölümü görmezden gelme ve olağan derecede hayatın içinden koparıp uzaklaştırma çabası hâkim olmuştur. Ölüm karşısında sergilenen tutumlarda değişimler yaşanması ise ölüm ve yas ritüellerine de yansımaktadır. Bu bakımdan modern dönemde yas gizli yaşanmakta, cenaze törenleri

görmeliğini yitirmekte, mezarlıklar yaşam alanlarından uzaklaştırılmakta ve ölüm döşeginde olanlar son nefeslerini ev yerine hastanelerde vermektedir. Dolayısıyla günümüz modern toplumlarında dini ve felsefi söylemler sekülerleşme nedeniyle etkisini yitirmiştir. Yine de dini değerlerin birinci derecede belirleyici olduğu bilinen bir durumdur.

İslamiyet öncesinde yas kutsal bir görev olarak kabul edilmiştir. İslamiyet öncesi Araplarda yas tutma süresi bazen bir yıla yakın sürebilmekte ve yas elbisesi giyme, başına toz-toprak sürme, elbisesini ters giyme/yırtma gibi yas adetleri bulunmaktaydı. Ancak İslâm dininde taşkınlık derecesinde yas tutmak, feryat-figan etmek ve uzun süre yas tutmak yasaklanmıştır. İslam inancına göre kabul edilen yas süresi üç gündür ve bu süre zarfında arkadaş, akraba ve yakınlar ölenin ailesini ziyaret ederek taziyelerini iletir, acılarını paylaşırlar.

Günümüz Hristiyan geleneğinde bir ritüel olarak cenazenin sergilenmesi ve giydirilmesi adeti varlığını sürdürmektedir. Cenazenin sergilenmesi olayında ölene ait bayramlığı, pazar ayinine giderken giydiği elbisesi, damatlık veya gelinliğinin giydirilmesine özen gösterilir. Yas ve matem adetlerine gelince Hz. İsa'nın ölümü ve yeniden dirilişi hüznü sonlandırmıştır ve Hristiyanlar artık ümitsiz olmayacak ve yas tutmayacaktır. Hristiyanlıktaki yas/matem anlayışına göre kiliseler aşırılığa işaret eden eylemleri yasaklamış, yas için ağıt yakıcıların kiralanmasına karşı çıkmıştır. Mezarlıkta ayin ve tören yapıldıktan sonra herkes ölü evine gider, hazırlanan yemekler yenir ve sonra herkes üzüntüsünü yas sahibine aktarır. Yahudi geleneğinde ise yas ve matem, ölüm olayının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Cenaze yakınları yas tutmakla meşguldür ve cenaze ile ilgili işlemleri Hebra Kaddişa/Hevra Kadişa denilen birlik yerine getirmektedir. Yas geleneği süresince ağıtçı kadınlar ölenin hatırasını anmak ve üzüntüyü ifade etmek için ağıt yakar. Ayrıca Yahudi yas geleneğinde saç-baş yolma, dövünme, siyaha bürünme ve üzerine kül serpmeye gibi adetler de bulunmaktadır. Yas dönemi olarak kabul edilen ve "Shivah" denilen yedi günlük yas süresi içerisinde misafirler taziyelerini iletirler.

Geçmişten günümüze değişen ölüm olgusu birçok ritüel, adet ve geleneği içinde barındırmış, dini inanışlar ve kültürel öğeler; defin işlemlerinden ölüm sonrası yas adetlerine değin birçok uygulamayı beraberinde getirmiş, modernizmin etkisiyle ölümü hayatın dışına itme ve uzaklaştırma çabaları hakim olmuştur. Ölüm ve yas ritüelleri, sekülerleşme ve modernizmden dolayı etkisini kısmen yitirmiş olsa da dini değerler hala birinci derecede belirleyici bir ağırlığa sahiptir. Günümüzde cenaze törenlerinin toplumsal alan-

dan koparak küçük bir gruba ait olması ve dar bir alana itilmesi, modern yaşam tarzının benimsenmesiyle dini inanışların yas ritüellerinde önemini kaybetmesi ve yas tutmaya yeteri kadar izin verilmemesi ya da zaman ayırılmaması yasin geride kalan bireyler üzerindeki olumsuz etkilerini de ağırlaştırmış/arttırmıştır.

Kaynakça

- Aries, Philippe (2004). “Ölüm Döşeginden Mezara”. Çev. Bülent O. Doğan. *Cogito*, 40: 214–241.
- Aries, Philippe (2020). *Batı’da Ölümün Tarihi*. Çev. Işın Gürbüz. İstanbul: Everest Yayınları.
- Aykut, A. Sait (2004). “Ölüm: Aşk ve İnanç Renginde”. *Cogito*, 40: 192–211.
- Baggerly, Jennifer & Abugideiri, Salma E. (2010). “Grief Counseling for Muslim Preschool and Elementary School Children”. *Journal of Multicultural Counseling and Development*, 38(2): 112–124.
- Baktır, Mustafa (2000). “İhdâd”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV.
- Bauman, Zygmunt (2018). *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Becvar, Dorothy S. (2003). *In the Presence of Grief*. New York: Guilford Press.
- Berger, Peter L. (1999). “Sekülerizmin Gerilemesi”. Çev. Ali Köse. *Liberal Düşünce*, 14(4): 84–95.
- Cengiz, Daimi (2020). “Bir Ağıt Neye Muktedirdir? Zegeriye Ağıtı Örneği”. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1): 72–83.
- Cicero, Marcus T. (2019). *Ölüme Övgü*. Çev. Cana Aksoy. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Çağrı, M. (2003). “Matem”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV.
- Çolak, Gamze Vesile ve Hocoğlu, Çiçek (2021). “Kayıp ve Yas: Bir Gözden Geçirme”. *Cyprus Turkish Journal of Psychiatry & Psychology*, 3(1): 56–62.
- Dastur, Françoise (2019). *Ölümlükle Yüzleşmek: Felsefi Bir Soruşturma*. Çev. Sinan Oruç. İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Denkhalbant Çobanoğlu, Ayşe (2019). “İran’da Muharrem Ayı Aşure Törenlerinde (Taziye) Kullanılan Litürjik Bir Obje: Hz. Hüseyin’in Sancağını Temsilen Alem”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 92: 171–206.

- Durmuşoğlu, Kadriye ve Ataman, Kemal (2018). “Kutsaldan Sekülere: Değişen Ölüm Algısı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme”. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1): 123–149.
- El-Hakîm, Suad (2005). *İbnü'l-Arabi Sözlüğü*. Çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Eliade, Mircea (2020). *Dinler Tarihine Giriş*. Çev. Lale Arslan Özcan. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Erdiç, Şaban (2017). “Anadolu’da Ölümle İlgili İnanç ve Uygulamalara Sosyolojik Bir Yaklaşım: Elmalı Yöresi Örneği”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21(1): 147–178.
- Frazer, James G. (2004). *Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökleri*. Çev. Mehmet H. Doğan. İstanbul: Payel Yayınları.
- Frazer, James G. (2005). *The Golden Bough: A Study of Magic and Religion*. New York: Macmillan.
- Geertz, Clifford (1960). *The Religion of Java*. Chicago: University of Chicago.
- Gençel Efe, Zehra (2019). *İlk Dönem İslam Toplumunda Ölüm, Techiz ve Defin*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Giddens, Anthony (2020). *Modernliğin Sonuçları*. Çev. Ersin Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gorer, Geoffrey (1955). “The Pornography of Death”. *Encounter*, 49–53.
- Harman, Ömer Faruk (2003). “Matem”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV.
- Hökelekli, Hayati (2016). *Din Psikolojisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Huizinga, Johan (1997). *Ortaçağın Günbatımı*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi.
- Işık, Zehra (2013). *Ebeveyni Ölen Yetişkinlerde Dini Başa Çıkma*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İmam-ı Gazali (2007). *Ölüm Korkusu ve Şiddeti*. Çev. Harun Ünal. İstanbul: Şenyıldız Yayınevi.
- Kellehear, Allan (2012). *Ölümün Toplumsal Tarihi*. Çev. Tuğçe Kılınç. İstanbul: Phoenix Yayınevi.
- Obayashi, Hiroshi (1992). *Death and Afterlife: Perspectives of World Religions*. New York: Praeger Publisher.
- Ökten, Kaan H. (2016). *Ölüm Kitabı: Ölüm Düşüncesinin Temel Metinleri*. İstanbul: Agora Kitaplığı.

- Özman, Recep (2016). “Arapgir Onar Köyü Kaya Mezarları”. *Tarih Dergisi*, 62(2): 1–36.
- Öztürk, Emine (2016). *Taziye Gelenekleri ve Ziyaret Fenomeni (Kars Örneği)*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Park, Crystal L. & Halifax, Roshi J. (2021). “Religion and Spirituality in Adjusting to Bereavement: Grief as Burden, Grief as Gift”. *Grief and Bereavement in Contemporary Society*, London: Routledge, 355–363.
- Rubin, Simon S. & Yasien-Esmael, Hend (2004). Loss and Bereavement among Israel’s Muslims: Acceptance of God’s Will, Grief, and the Relationship to the Deceased”. *Omega: Journal of Death and Dying*, 49(2): 149–162.
- Rutty, Jane E. (2016). “Religious Attitudes to Death”. *Encyclopedia of Forensic and Legal Medicine 4*. Amsterdam: Elsevier, 88–108.
- Spellman, W. M. (2017). *Ölümün Kısa Bir Tarihi*. Çev. Ahmet Bora Pekiner. İstanbul: Can Yayınları.
- Şentürk, Nurettin (2015). “Hadislere Göre Şeytan”. *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(5): 139–165.
- Uludağ, S. (1988). “Ağıt”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV.
- URL-1: “Diyanet Hadislerle İslam”. www.diyenet.gov.tr (Erişim: 04.03.2021).
- Walter, Tony (2002). *The Revival of Death*. London: London: Routledge.
- Yıldırım, Duran Ali (2019). “Cahiliye’den İslam’a Kur’an’ın Gerçekleştirdiği Karakter Değişimi”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48: 423–459.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Declaration of Conflicting Interests: The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.